

ARAP BELAGATI VE EDİMBİLİM

Badis Lehvîmel | çev. Ahmet Kaplan

Muhammed Hidar Ü. Dil ve Edebiyat F. | Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat F.

Öz: Edimbilim, teşekkül süreci devam eden, farklı disiplinlerden veriler alan, batıda felsefe alanında ortaya çıkmış ancak dilbilim alanında önemli bir yer edinen inceleme alanıdır. Dile getirdiği farklı ve kapsayıcı yaklaşımıyla dikkat çekmiş ve dil alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Buna karşın Arap belâgatı Kur'ân'ın incelenmeleriyle gün yüzüne çıkan özellikle Arap dilinin incelendiği alandır. Edimbilim ve Arap belagati büyük oranda benzerlikler arz etmektedir. Bu benzerlikler edimbilimle Arap belâgatını büyük ölçüde birbirine yaklaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edimbilim, Belagat, Dilbilim, Arap Dili, Söz Edimleri, Felsefe

Pragmatics and Arabic Rhetoric

Abstract: Pragmatics is an ongoing formation process and study area has emerged from the philosophy in the west but has gained an important place in the field of linguistics which receives data from different disciplines. It has attracted attention with its different and inclusive approach and made significant progress in language. In contrast, Arabic Rhetoric is the study area that has come into view by the investigations made in the Qur'an, in which Arabic is especially researched. There are great similarities between Pragmatics and Arabic Rhetoric, which bring closer them to each other.

Keywords: Pragmatics, Rhetoric, Linguistics, Arabic Language, Speech-acts, Philosophy

التداولية والبلاغة العربية

ملخص: التداولية مجال دراسي متطور يستند إلى كثير من مكاسب المعرفة المختلفة لم يكتمل بناؤه بعد، وانبثق في الغرب من الفلسفة واكتسب موقفا هاما في اللسانيات. لفتت التداولية الأنظار بمنهجها المختلف والشامل وحققت تطورا ملموسا في اللسانيات. والبلاغة العربية مقابل ذلك تجلت بدراسات قرآنية وهي مجال خاص يبحث فيه اللغة العربية. يبدو بين التداولية والبلاغة العربية تشابه في حد كبير وذلك يقرب بعضهما بعضا. **الكلمات المفتاحية:** التداولية، البلاغة، اللسانيات، اللغة العربية، الأفعال الكلامية، الفلسفة.

Giriş

Dil edimbilimi, çağdaş ve yeni dil çalışmaları alanında ortaya çıkmış ve gelişmiş en yeni akımlardan biri kabul edilir. Zira dilbilim araştırmaları dilin yapısalıcı ve üretimsel yönleriyle sınırlı olup, üzerinde “vaz’ dilbilimi” olarak uzlaşılan lengüistik sınırları içeri-

sinde dilin alanlarını ve bunların dil içinde uygulanmasıyla(yapısalcı yön), dilsel ifade düzeninin açıklanması ve dile hakim olan dil yetisiyle (üretimsel yön) ilgilenmiştir. Buna karşılık dilbilim “kullanım dilbilimi”ni incelemek üzere ortaya çıkmıştır.¹ Belki de bu durum dilbilimi daha hassas ve sağlam kılmıştır, çünkü edimbilim dili, farklı şartlardaki kullanımı esnasında, konuşanın amacı ve muhatabın durumlarına göre incelemektedir.

Dil edimbilimi dili incelerken, iletişim süreçlerinin uç noktalarını hesaba katar ve iletişim sürecini başlatan kabul edilmesi bakımından da konuşanla ve onun amaçlarıyla da ilgilenir. İletişimin gerçekleşme imkânının bir garantisi olarak bir taraftan konuşma sırasında dinleyenin durumunu dikkate alıp iletişim ortamını kuşatan şartları ve harici durumları hesaba katarken, diğer taraftan konuşanın hedefine ve konuşmadaki amacına ulaşmada bu şartları ve durumları değerlendirmesini hesaba katar.

O halde edimbilim, dilin pek çok yönünü ele alıp açıklayan, iletişim problemlerini ve engellerini aşmada katkı sağlayan yeni bir bildirişim bilimidir. Çok geniş bir alan olması, farklı alanlardan bilgi elde etmesi; sosyoloji, bilişsel psikoloji, dilbilim, iletişim, antropoloji ve analitik felsefeden yararlanması bu problemleri çözmede ona yardımcı olur.²

Böylece edimbilim, dili farklı yönlerden incelerken kendisine genişleme imkânı ve zenginlik veren pek çok insan bilgisinin kaynağını esas alır. Bu durum, önceden dilbilimin “çöp kutusu” olan edimbilime, diğer dil teorileri arasında önemli bir konum sağladı.

1-Edimbilimin Tanımı

Edimbilimin bütün yönlerini ortaya koyacak şekilde kuşatıcı bir tanımını yapmak burada sınırları zorlayan bir durumdur. Çünkü edimbilim bir açıdan dilsel bir araştırma ve olgunlaşmayan bir

¹ Bkz. Numan Bukra, *Dilbilim Akımları ve Güncel Meseleleri*, Alemlü'l-Kutubi'l-Hadis, Cidâra Li'l-Kitâbi'l-Alemî, Ürdün, I. Baskı, 2009, s. 160.

² Age, s. 163; Mes'ut Sahrâvî, *et-Tedâvüliyye 'İnde 'Ulemâi'l-'Arab*, Dirase Tedâvüliyye li Zahireti'l-Efali'l-Kelâmiyye fi't-Türâsi'l-Lisâni el-'Arabî

teori diğer açılardan ise pek çok bilimsel alanla paslaşan bir alandır.³ Zira her edimbilimsel ilkenin ortaya çıkmış olduğu bir kaynağı vardır.⁴ Bunun yanı sıra edimbilim, her araştırmacının tarifini kendi uzmanlık alanına göre yaptığı başka pek çok bilimle etkileşim içerisindedir. Bundan dolayı sadece en önemli tanımlarını sunmakla yetineceğiz.

a) Sözlük Anlamı: Edimbilim (التداولية), Arapçada د و ل kökünden türemiştir. Çok farklı anlamları vardır ancak bütün bu anlamlar, dönüşüm (تحول) ve değışim (تبدل) anlamları sınırında kalır. Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) Esâsü'l-Belâge sözlüğünde دول maddesi, “Şansı iyiye dönmek, günlerin bir şekilde dönüşümü, birini düşmanına muzaffer kılmak, saldırılarını aleyhine çevirmek, Bedir Günü müminler müşriklere üstün kılındı, Uhud Günü müşriklar müminlere (savaşta) galip kılındı, Allah'ın günleri bazen birilerinin lehine bazen de aleyhine çevirmesi, bir şeyi aralarında alıp verme, hayvanın ayaklarını sırayla değıştirmesi”⁵ anlamlarına gelmektedir.

İbn Manzûr ise, Lisânü'l-'Arab adlı eserinde kelimeye: “Bir işle sırayla ilgilenmek, günlerin değışmesi, Allah'ın insanları bazen galip bazen de mağlup kılması, bir işin el değıştirmesi, bir işle birilerinin sırayla ilgilenmesi.”⁶ anlamlarını vermiştir.

Görünen o ki Arapça sözlüklerde د-و-ل kökü, ister bir mekândan başka bir mekâna ister bir halden başka bir hale olsun “dönüşüm, değışim ve intikal” anlamları dışına çıkmamaktadır. Bu durumların her biri, dönüşüm, başkalaşım, yer değıştirme ve nakletme

³ Bkz. Halife Bücâdi, *Fî'l-Lisâniyyât et-Tedâvüliyye, Me'a Muhavelât Te'siliyye fi'd-Dersi el-'Arabî el-Kadîm*, Basın ve Yayın, Beytül-Hikme, el-'Ulma, Cezâir, I. Bas., 2009, s. 63.

⁴ Söz Edimi Kuramı “Analitik Felsefe”den; “Söyleşi Kuramı”nın Paul Grice'nin felsefesinden ortaya çıktığını görürüz. Aynı şekilde “BağıntıTeorisi” da bilişsel psikolojiden doğmuştur. (Bkz. Mes'ud Sahravi: *et-Tedâvüliyye inde Ulemâi'l-'Arab*, s. 17)

⁵ *Esasü'l-Belâga*, Thk. Muhammed Bâsil 'Uyunu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrut, 1. Bsk., 1998, c.1, s. 303.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdir, Beyrût, c. 11, 3. Bsk., 1994, s. 252-253.

fiillerinde birden çok tarafın varlığını gerekli kılar. “Dilin durumu da, konuşandan dinleyene dönüşen, insanların değiş tokuş yaptığı ve aralarında intikal eden bir durumdur. Tedâvüliyye (التداولية) terimi bu anlama delâlet ettiğinden dolayı edimbilim terimini karşılamaya diğer terimlerden – الذرائعية, النفعية, السياقية – daha uygundur.”⁷

Belki de tedâvüliyye teriminin bu yerindeliği, Faslı araştırmacı Taha Abdurrahman’i Pragmatique terimini tercüme ederken “edimsel alan”ı (المجال التداولي) bulmaya götürmüştür. Yazar تداول fiilini açıklarken şöyle der: “İnsanların bir şeyi aralarında tedâvül etmesi, onu aralarında alıp verdiklerini ve değiş tokuş yaptıklarını ifade eder. نقل (nakil) ve دوران (dolaşma) kavramları sözlü dilde kullanıldığı gibi somut ve pratik alanlarda da kullanılır. Birinden rivayet etmek anlamında “Sözü söyleyeninden *nakletti*” denir; konuşulur olmak anlamında “dillerde *dolaşıyor*” denir. Nakil ve dolaşma dilsel kullanımda iletişim anlamında kullanılır. Pratik alanda da iki özne arasındaki hareket anlamında kullanılır. Tedâvül sözcüğü, iletişim ve işteşlik anlamlarını kapsar. Bu durumda “tedâvül” kavramı gereğince sözün fiilen muhataba ulaşmış olması gerekir.”⁸

Araştırmacı, iki muhatap arasında “iletişim” ve “etkileşim” anlamında bir edim alanının var olduğu sonucuna ulaştı. Bunun gereği olarak da söylenen sözün, icra edilmiş bir fiil sonucunda karşı tarafa ulaşmış olması gerekir. Tedâvül (تداول) fiiline ilişkin bu dilsel delâletler ve doğrudan yaşanan mirasla ilişkisi, Taha Abdurrahman’ın 1970 yılında “et-Tedâvüliyyat” terimini yabancı terim olan Pragmatique’ye mukabil kullanımını araştırmacılara kabul ettiren şeydir.⁹

⁷ Halife Bûcâdi, *fî’l-Lisâniyyât et-Tedâvüliyye*, s. 148.

⁸ *Tecdîdü’l-Menhec fî Takvîmi’t-Türâs*, el-Merkezü’s-Sekâfi el-‘Arabî, ed-Dâr e-Beyda, 2. Bsk., s. 244.

⁹ Taha Abdurrahman şöyle der: “1970’ten beri batı terimi (pragmatique)’e karşılık “et-Tedâvüliyyât” istilahını tercih ediyoruz. Çünkü bu terim iki anlama delâlet etmesi bakımından ondan bekleneni vermektedir; aynı anda “kullanım ve etkileşim”. O vakitten beri bu terimi çalışmalarına sokan araştırmacılar nezdinde kabul görmüştür.”, Taha Abdurrahman, *Fî Usûli’l-Hivâr ve Tecdîdi ‘İlmi’l-Kelâm*, el-Merkezü’s-Sekâfi el-‘Arabî, ed-Dârü’l-Beyza, Fas, 2. Bsk., 2000, s. 27.

Cezayirli araştırmacı Abdulmelik Murtas'ın تداولية mastarının yabancı terimi tam karşıladığı konusunda şüpheleri vardır. O, Pragmatique ve Pragmatisme terimlerinin karışmamaları için bu – dilsel– terimin yapma mastarı eki olmadan (التداول) ile karşılanmasını önerir. Böylece bu iki terimin aynı Arapça ıstılahla karışmayacağına söyler. Bu durumda et-Tedâvül (التداول) birinci, yani dilsel tedâvül (edimbilim) için, et-Tedâvüliyye (التداولية) de ikinci, yani faydacılık esasına dayanan felsefi akım eğilimiyle alakalı olan için kullanılmış olur.¹⁰ Böylece yakın anlamları belirtmede doğru kullanımı ve terimleri gerekli incelikle tercüme etmeyi sağlamış oluruz.

Edimbilimin aslı olan “Pragmatique” gelince... Bu kavram Latince bir kelime olup Pragma kökünden türemiş Pragmaticus'tan gelmiş olup iş, fiil anlamlarına gelir.¹¹ 17. yüzyılın başında ilim sahasındaki kullanımına gelinceye kadar bu terim farklı anlamlarda kullanılmıştır. Daha sonra fiille veya başka bir ifadeyle pratik oluşumla alakası olan, fiili bir sonucu olan uygulamalar veya bu uygulamalara götüren her şeye delâlet eder olmuştur.

Bu anlam Dwight'in 1909'da yüzyılın sözlüğü Century Dictionary'de sunduğu anlam olup bununla şu sonuca varmıştır: “Pragmatik, bilme faaliyetleri ve konularının pratik olduğunun kabulü veya böyle olduğu varsayılmasıyla onların elde edildiğini

¹⁰Araştırmacı şöyle der: “Çağdaş tenkidli Arapçada “tedâvüliyye” (تداولية) olduğu söylenmiştir ancak biz batıda kullanıldığı haliyle böyle olduğu konusunda şüphe içindeyiz. Çünkü bu kullanım şekli (Pragmatics Pragmatique), Arap nahivcilerinin tatmin etmeyen isimlendirmesi olan “yapma yâ”nın varlığına ve (ilmi, felsefi ya da edebi) bilgiye dair bir eğilime işaret etmez. Aslında yabancılar bu yâ'ya, ikili ek olan (يا) 'e mukabil olarak başka kalıp kullanırlar: Pragmatisme/Pragmatism. O halde biz Araplar, aslında iki farklı kavramı nasıl bir Arapça ifadeyle tercüme ederiz?... Bundan dolayı birinci kavrama (yani dilsel tedâvüle) karşılık olarak “et-Tedâvül” (التداول); akıma yönelik olan ikinci kavrama da “et-Tedâvüliyye” (التداولية) isimlendirilmesini öneriyoruz.”, AbdulmelikMurtas, “Tedâvüliyyetü'l-Lüğa Beyne'd-Delâle ve's-Siyak”, *Mecelletü'l-Lisâniyyat, Merkezü'l-Buhûsu'l-İlmiyye ve't-Tekniyye li Terkiyeti'l-Lüğeti'l-Arabiyye*, Cezair, Sayı 10, 2005, s. 66-67.

¹¹Nevâri Sa'ûdi Ebu Zeyd, *Fi Tedâvüliyyeti'l-Hitab el-Edebi*, el-Mebâdi ve'l-İcrâ, Beytül-Hikme, Cezair, 1. Bsk., 2009, s. 18; Tahir Lûsîf, et-Tedâvüliyye el-Lisaniyye, *Mecelletü'l-Lüğai'l-Arabiyye*, Camiatu Cezair, Sayı 17, s. 6.

kabul eden teoridir. Bilginin, teorik hassas düşünmeyle veya soyut fikri kabullerle sınırlanacağını söylemek mümkün değildir.”¹² Yani pragmatik, fikri doğruluğun gerçek hayatta o fikre götüren pratik sonuçlara bağlı olduğunu kabul eden bilgiler ve felsefeler topluluğuna verilen isimdir.

b) Terim Anlamı: Edimbilim teriminin batı kültüründe ortaya çıkması Amerikalı filozof Charles Sanders Perice (1839-1914) sayesinde olmuştur. 1878-1879’da “Metafizik” dergisinde “İman Nasıl Sabitlenir?” ve “Bilimin Mantiği: Düşüncelerimizi Nasıl Netleştirebiliriz?” isimleriyle yayımladığı makalelerinde düşüncenin aslında pratik alışkanlıkların icadı olduğu üzerinde durmuştur. Çünkü düşüncenin iki değeri vardır: “Ne zaman gerçekleşir?” ve “Nasıl gerçekleşir?” Birinci aşamada düşünce idrakte olur ve ikinci aşamada da deneme, uygulama ve fiil gibi somut bir sonuca götürür. Bu somut sonuçlar farklı düşüncelerin temelini ve kuralını oluşturur.¹³

Edimbilim terimini ilk kez Filozof Charles William Morris 1938’de, dilin ele aldığı çeşitli alanları (yapı, delâlet, edimbilim) incelerken göstergebiliminin genel tanımını yaptığı sırada pragmatğin tanımını yaparak kullanmıştır. Bu yazısında “Edimbilim göstergebilimin bir parçası olup işaretleri ve bu işaretleri kullananlar arasındaki ilişkiyi inceler”¹⁴ sonucuna varır. Bu tanım dil alanını aşır onun dışındaki alanları (göstergebilimsel alan) kuşatan bir tanımdır.

Edimbilimin uzlaşmış bir tanımını burada yapmak fikri ve kültürel arka planların farklılıkları dikkate alındığında belki de zordur. Çünkü tanımlı yapacak kişilerin uzmanlık alanları ve ilgi alanları değıştikçe tanımlar da farklılaşmıştır. Francis Jacques’in ta-

¹² Muhammed Mehrân Rişvân, *Medhal Îlâ Diraseti’l-Felsefeti’l-Mu’asıra*, Dârü’s-Sekâfe li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 2. Bsk., 1984, s. 41.

¹³ Bkz. ez-Zevâvi Bağura, *el-‘Alametü ve’r-Remzu fi’l-Felsefe el-Muasıra (et-Te’sisve’t-Teccid)*, Alemu’l-Fikr, el-Meclisu’l-Vatani li’s-Sekâfeti ve’l-Funûn ve’l-Âdâb, Kuveyt, Mars 2007, Sayı: 3, C. 35, s. 199.

¹⁴ Françoise Armengaud, *el-Mukarenetü’t-Tedâvüliyye*, Trc., Sa’id ‘Alûş, Merkezü’l-İnmâ el-Kavmi, Rabat, Fas, 1986, s. 12; Bkz. Jacques Moeshchler, Anne Reboul, *et-Tedâvüliyye el-Yevm*, s. 29.

nımı en önemli tanımlardanadır: “Edimbilim, söylemsel, iletişimsel ve toplumsal bir olgu olarak dil sahasına girmiştir.”¹⁵ Edimbilim dilin yapısını incelemekten öte, dili kullanıldığı bağlamda, onu kuşatan şartları ve konuşana ait ulaşabileceği gayeleri inceler. Araştırmacı Cılâli Dilâş, edimbilimi “İnsanların konuşma ve söylemleri esnasında dil öğelerini nasıl kullandıklarını ve söylem ve sözleri nasıl yorumladıklarını inceleyen dil uzmanlığı alanıdır.”¹⁶ şeklinde tarifini yaptıktan sonra şöyle ekler: “Edimbilim, söylem dilbilimi veya ifade etme kabiliyetinin dilbilimidir”¹⁷ der. Çünkü edimbilim, dili kullanım esnasında incelerken aynı zamanda söylem ve konuşma öğeleriyle de ilgilenirken konuşanın amacını ve niyetini, dinleyenin durumunu ve şartlarını da gözetir. İletin başarısı şartlarını, muhataplar arasındaki konuşmanın güvenliğini ve onları kuşatan her şeyi araştırır. O halde edimbilim, anlamı araştırmak ve iletişimi korumak üzere iletişimsel faaliyetle ilgili olan her şeyle ilgilenir.

Edimbilimi Arap kültürüne sokan ilk kişi olarak Faslı Filozof Taha Abdurrahman bu bilimin, “Kültürü oluşturan insanlar arasındaki iletişim ve etkileşim izlerinden olan her türlü izi” belirtme işlevini gördüğünü söyler. O halde kültürel deneyimde “edimbilimsel alan” kültürü oluşturanlar arasındaki iletişim ve etkileşim sahasıdır.¹⁸

Bu durumda edimbilim en basit tanımıyla: Konuşma işlemiyle ilgili her şeyi dikkate almak suretiyle sözün sahibinin amacı doğrultusunda anlam elde etme ve ona uygun etkiyi oluşturmada konuşmanın bağlamında dilin kullanımı ve ondan istifade edilmesi temelinde dilin incelenmesidir. Bu inceleme ayrıca sözü söyleyenin ve sözü dinleyenin bulunduğu bildirişim ortamında konuşmanın başarısını sağlayan gerekli şartlar ve bu şartların uygunluğunu araştırır.

¹⁵ Françoise Armengaud, *el-Mukarebetü't-Tedâvüliyye*, Trc., Sa'îd 'Alûş, s. 12.

¹⁶ *Medhal İla el-Lisâniyyat et-Tedâvüliyye*, Trc., Muhammed Yahyatin, Dîvanu'l-Matbu'at el-Camîyye el-Cezâiri, Cezair, 1992, s. 1.

¹⁷ a.e.

¹⁸ Taha 'Abdurrahman, *Tecdîdü'l-Menhec fî Takvîmi't-Türâs*, s. 244.

2- Edimbilimin Doğuşu ve Gelişimi

Edimbilim henüz kesin sınırlar kazanmamış, dile dair felsefi düşünceden ortaya çıkmış ancak -özellikle mevzu bahis olan dil edimbilimi- çok hızlı bir şekilde sınırlarını aşmış bu düşünceyi tahlil etme öğelerini güçlendirmiş yeni ve zengin bir araştırmadır.

Dil edimbilimi Sokrates, daha sonra Aristo ve Revvakiler'de ortaya çıkmış eski bir düşünce geleneğine verilen yeni bir isimdir. Felsefi bir teori olarak da Berkeley'de vücut bulmuş, başta Felsefe, Dilbilim, Antropoloji, Psikoloji ve Sosyoloji gibi bir grup bilimden beslenir.¹⁹

Dil edimbilimi, dilbilimin ihmal edip ele almadığı (fonoloji, yapı, delâlet) gibi dile ilgili pek çok probleme çözüm arayan, dili inceleyen bir akımdır. Bundan dolayı Carnap: "Edimbilim zengin ve yeni bir bilimdir." der ve ardından şunu itiraf eder, "o dilbilimin temelidir."²⁰ Dil edimbilimi bunun yanında hem araştırmacı hem ilmi araştırma açısından cevaplanması gerekirken dilbilimin cevaplayamadığı sorulara cevap vermede çeşitli insan ve toplum bilimlerinden yardım alarak cevap vermeye çalışan gayretli bir uğraştır. Bunlar şu türden sorulardır: "Konuştuğumuz zaman ne yaparız?", "Konuştuğumuzda tam olarak ne deriz?", "Kim kiminle konuşuyor?", "Niçin konuşuyor?", "Cümle veya diğer öğelerden kapalılığın kalkması için neyi bilmemiz gerekir?", "Nasıl konuşmak istediğimiz şeylerle dile getirmek istemediğimiz şeyleri ifade ederiz?", "Bir şeyi kastetmede geleneksel anlama güvenebilir miyiz?", "Dilin kullanımları nelerdir?"²¹

Edimbilim 20. yüzyılın 60'lı yıllarında Oxford Üniversitesi mensuplarından J. Austin, J. Searle, Paul Grice gibi doğal dil felsefecileri tarafından geliştirildikten sonra dili inceleme alanı olarak kabul edildi. Bu dil kuramı, şekilci dil kuramına karşılık olarak me-

¹⁹ Nu'man Bukra, *el-Lisâniyyat İtticahatüha ve Kazayahâ er-Rahine*, s. 163.

²⁰ Abdulhâdi b. Zâfir eş-Şehrî, *Straticiyâtü'l-Hitab, Mukarene Lüğaviyye Tedâvüliyye, Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid el-Müttehede*, Beyrut, 1. Bsk.,2004, s. 23.

²¹ Françoise Armengaud, *el-Mukarebetü't-Tedâvüliyye*, s. 11; Abdükadir b. Zâfir eş-Şehrî, *Straticiyâtü'l-Hitab*, s. 23-24.

saj gönderenin iletisini, bu iletiyi alıp anlamlandırarak bir alıcıya göndermek suretiyle insan dilinin içerdiği anlamları ulaştırmayı hedefliyordu ve bu çalışmalar edimbilimin asli uğraşlarındandı.²²

Dil edimbilimi, J. Austin'in ortaya koyduğu söz edimleri kuramıyla birlikte gelişmeye başlamış ve J. Searle'la birlikte bazı dil filozofları tarafından geliştirilip edimsel dil olarak bilinen birtakım teori ve kavramların (Söz Edimleri, Konuşmaya Dayalı Çıkarımlar, Gösterimler...) ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

J. Austin 1955'te William James Konferansları'nı sunarken dilbilime yeni bir uzmanlık alanı veya onun bir dalını ortaya koymayı amaçlamamıştı. O sadece yeni felsefi bir uzmanlık alanı ortaya koymayı hedefliyordu, o da dil felsefesiydi. Ancak bu konferansları daha sonra dil edimbiliminin erime potasına dönüşmüştür.

Austin, doğru veya yanlışlığına hükmedemeyeceğimiz pek çok cümlelerin basit mülahasasından yola çıkmış ve bu cümlelerin "Var olanı belirtmek için değil, değiştirmek için kullanılacağını, bu cümlelerin şimdiki veya geçmiş halden bir bilgi vermediğini, var olan durumu ya değiştirdiğini veya değiştirme amacına yönelik olduğunu"²³ belirtmişti. "Susmanı emrediyorum" türünden bir cümle var olan değil, var olan gürültülü hali sessizlik yönünde değiştirmeye çalışan olarak nitelenmelidir.

Bu gözlemlerine dayanarak Austin, cümleleri; doğruluklarına ve yanlışlıklarına hükmedebileceğimiz tasviri; doğruluk ve yanlışlığına hükmedemeyeceğimiz inşaî cümleler olarak ikiye ayırdı. Bunlar da Arap Dil geleneğinde haberi ve inşaî cümlelere denk gelir. Bu durum nahiv ve belagat âlimlerine göre böyle olduğu gibi, tefsir ve fıkıh âlimlerinin çalışmalarında da böyledir.

İnşaî cümlelerinin bazı özellikleri tasvir cümlelerinde bulunmaz. "Şimdiki zaman kipinde birinci tekil şahıs zamirine isnad edilmesi, "emretti", "vaad etti", "yemin etti" gibi fiilleri içermesi ve tam olarak

²² Mahmûd Ahmed Nahle, *Afâk Cedîde fi'l-Bahsi'l-Lüğavî el-Mu'asır*, s. 9-10.

²³ Anne Reboul, Jacques Moeschler, *et-Tedâvüliyye el-Yevm 'İlmun Cedîd fi't-Tevasûl*, Trc., Seyfeddin Dağfûs, Muhammed eş-Şeybânî, Dârü't-Tali'ali't-Teba'e ve'n-Neşr, 2003, 1. Bsk., s. 30.

bir işi gerçekleştirme anlamını ifade etmesi gibi. Bu fiillere inşâi fiiller denir.”²⁴

Bu inşâi fiillere doğruluk ve yanlışlık kıstasıyla değil; başarı ve başarısızlık kıstasıyla hükmedilebilir. Mesela anne oğluna: “Dişlerini fırçala” diyerek emrettiği zaman oğlu ona “Uykum yok” cevabını verdiğinde, anne doğru veya yalan bir söz söylemiş olmaz. Oğluna bir emirde bulunmuş olur ve onun emri bu durumda başarısız olur çünkü oğlu emrettiği şeyi yerine getirmemiştir. Eğer söyleneni yerine getirmiş olsaydı annenin emri başarıyla taçlanmış olurdu.

Austin daha sonra tasvir cümlesiyle inşâ cümlesi arasındaki karşıtlığın zannedildiği kadar basit olmadığını keşfetti. Çünkü bazı inşâi cümleler şimdiki halde mütekellim zamirine isnad edilmiyor ve inşâi bir fiil de içermiyor. Mesela: “Oturum iptal edildi.”²⁵ Bu son gözlemleri onu yeni bir düşünce ortaya koymaya götürdü: Kullanılmış her tam cümle en az bir dilsel işin gerçekleşmesine teka-bül eder. Bu da Austin’in üç türünü ortaya koyduğu dil edimleri düşüncesiydi: Düz söz Edimi, Edimsöz Edimi ve Etkisöz Edimi.

Yukarda geçen örneğimizde “Dişlerini fırçala” cümlesinin telaffuzu birinci tür yani düzsöz edimidir. Edimsöz edimi ise cümlenin taşımış olduğu ve salt işitme yoluyla çocuğa ulaşan düşüncedir. Etkisöz edimini ise çocuğun annesine verdiği cevap olan “Uykum yok” cümlesinde açık bir şekilde buluruz. Bu cümlede birinci ve ikinci edim türleri olduğu gibi, çocuk annesinden dişlerini fırçalamasını işini uyku vaktine ertelemesi yönünde bir ikna da vardır.

Austin’in fikir ve gözlemleri dil edimbiliminin ilk teorisi olan söz edimleri kuramına başarılı bir başlangıç oluşturdu. Daha sonra çok hızlı bir şekilde dil filozofları ve özellikle Austin’in öğrencisi J. Searle ile çok hızlı gelişti ve dil edimbilimi olarak bilinen bir grup başka teoriler (Kasıt, Bağıntı, Konuşmaya Dayalı Çıkarımlar, Tartışma...) ortaya çıktı.

²⁴ Anne Reboul, Jacques Moeschler, *et-Tedâvüliyye el-Yevm*, s. 31.

²⁵ ay. s. 31.

3- Edimbilimin Kavramları ve Kuramları

Edimbilim, dilin farklı kullanım bağlamlarında incelenmesini mümkün kılan ve olabilecek en hassas ve en kesin şekilde anlamın tespitinde katkı sağlayan pratik ve teorik bir grup kavramı içerir. Araştırmacı Salah İsmail: “O halde kullanım bilimi, dili kullananlara ve farklı yönleriyle kullanım bağlamında dilsel izah işlemine odaklanan dilsel bir incelemedir. Bu bilim çeşitli kollara ayrılır. Birinci kol: bağlamın, cümlelerin hükmi anlamını belli bir cümlelerin belli bir kullanımını herhangi bir cümleye kıyasla nasıl belirlediği; kullanım biliminin ikinci kolu: ‘Söz Edimleri Kuramı’; bu ilmin üçüncü kolu da ‘Konuşma Teorisi’ ya da ‘Konuşmaya Dayalı Çıkarımlar Teorisi’²⁶ olduğunu ifade eder.

Edimbilim, araştırmacıların hemen hemen ittifak ettikleri bir grup ilkeye dayanan yeni bir iletişim bilimidir. Bu ilkelerden en önemli dört tanesi: Söz Edimleri, Örtülü İfadeler, Konuşmaya Dayalı Çıkarımlar, Gösterimler’dir. Bunların yanında pragmatik araştırma alanından kabul edilen: Bağıntı Teorisi, Kasıt²⁷, Bağlam ve Tartışma vardır.

4- Edimbilimin Görevleri

Edimbilimin görevleri üç beş cümlede özetlenir ve şu durumlarda gözlenir: Farklı durum ve bağlamlarda telaffuz sırasında dilin incelenmesi. “Telaffuz, dile edimsel kimliğini veren ana etkinliktir.”²⁸ Zira sahibinin zihninde potansiyel iken dil vasıtasıyla edimsel bir aktiviteyle fiile dönüşür. Bu uygulama temelinde de sözün kastı ve amacı ortaya çıkar. Bundan dolayı edimbilim sözü “Bilinen bir kişiden sadır olmuş ve belli bir sözü belli bir iletişim amacının gerçekleşmesi için belirli bir muhataba belli bir bildirişim

²⁶ Salah İsmail, *Nazariyyetü'l-Ma'nâ fi Felsefeti Paul Grice*, ed-Dârü'l-Misriyye es-Su'üdiyye li't-Teba'e ve'n-Neşrve't-Tevzi', Kahire, 2005, s. 77-78.

²⁷ Bkz. Mes'ut Sahravî, *et-Tedâvüliyye Inde Ulemai'l-'Arab*, Dirase Tedâvüliyye li-Zahireti'l-Efal el-Kelâmiyyefi't-Türâs el-Lisâni el-'Arabî, Dâru't-Tali'ali't-Tebâ'e ve'n-Neşr, Beyrut, 1. Bsk., 2005, s. 30 vd.

²⁸ Abdulhâdi b. Zâfireş-Şehrî, *Straticiyâtü'l-Hitab*, s. 27.

ortamında yöneltilen söz"²⁹kabul etmesi itibariyle onu inceler. Bu, edimbilimin başarılı dilsel olguyu iletişimden kopmadan onun kendi çerçevesinde araştırması ve toplumsal bağlamların konuşma sistemini ne ölçüde etkilediğinin incelenmesi anlamına gelir. Van Dijk, "Pragmatikte asıl olan belli ortamlarda konuştuğumuzda bizim de toplumsal bazı fiilleri ve bu fiillerle amaç ve gayelerimizi gerçekleştirmiş olmamızdır."³⁰der.

Van Dijk, ifadelerin başarı şartlarının incelenmesini, ifadenin başarısı için fiilin uygunluk şartlarının belirlenmesini ve bunların söylemin yapı ve düzenine uygunluk oranının incelenmesini edimbilimin görevlerinden görür ve şöyle der: "İfadenin başarılı olma şeklini ortaya koymak edimbilimin en önemli görevlerindedir. Yine böyle bir başarının neye bağlı olduğu ve başka özneler nezdinde kabul veya reddedilen, başarısı birbirine bağlı fiillerde neyin etkin öge olacağını açıklamak. Bu itibarla ikinci görev, ifade gerçekleştirildiğinde başarılı olması için gerekli olan birbirine bağlı edimsöz eğilimlerini içine alan ilkelerin biçimini açıklamaktır. Üçüncü görev: Deneye ait bilgi sadece ifade formunda iyi bir şekilde elde edilebilir olduğuna göre, ifa edilen bir fiil olan ifadenin başarı şartlarının birbiriyle ve ortak gerçekleştirilen bir fiil olan söylemin şekli ve yorumuna nasıl bağlı olduğunu ortaya koymaktır."³¹

Edimbilim, ifadelerin dilsel bağlam ve kullanımlarını dikkate almak suretiyle lafzlara dökülmüş sarf yapılarının incelemesindeki başarısızlık sebeplerini ele alırken konuşana dilsel ifadelerin başarı garantisini sunup bu başarıyı gerçekleştirir. Konuşanı kuşatan her şeye açık olup onları kuşattığı gibi bu söz sayesinde fiillerin niteliğini incelemenin ötesine geçer ve fiilin gerçekleştirilmesinde farklı ve özel pek çok (toplumsal, psikolojik, kültürel, siyasi) unsurun etkili olduğunu ortaya koyar. Edimbilim fiilin dilsel uygunluğu ve gerçekleşmiş sözün yapısıyla ilişkisini ve bütün bunların genel sözün yapısıyla ne ölçüde mutabık olduğunu da inceler.

²⁹ Mes'ut Sahravî, *et-Tedâvüliyye Inde Ulemai'l-'Arab*, s. 26.

³⁰ Van Dijk, en-Nass ve's-Siyak, *İstiksau'l-Bahs fi'l-Hitab ed-Delâli ve't-Tedâvülî*, Trc., Abdulkadir Kanîni, Doğu Afrika, Fas, 2000, s. 292.

³¹ a.e.

Van Dijk'e göre edimbilim, herhangi bir iletişim halinin gerektiği ve ihtiyaç duyduğu her şeye uygun olarak her dilsel kullanımın başarı, etkinlik ve uygunluğunu sağlayan şartların incelenmesi görevini yerine getirir.

“Lafızlar incelenirken, anlam çıkarım işlemlerinin gerçekleşme mahiyetini açıklamak”³² da edimbilimin görevlerindedir. Böylece, konuşmacıya dilsel ifadelerini söze dökme imkânı veren anlam çıkarma kurallarını ve içerdiği edimleri amaç ve gayelerine cevap verecek şekilde inceler. Gerçekleşebileceği farklı iletişimsel bağlamlarında, “Edimbilim, dolaylı (harflerle olmayan) iletişimin nasıl doğrudan (harflerle olan) iletişimden daha iyi olduğunu açıklamaya çalışır.”³³

Edimbilim, nihai anlamda, kendini kuvvetli bir şekilde ortaya koyup daha önceki metotların dili incelemede cevap veremediği sorulara cevap vermeyi hedefler.

Konuştuğumuz zaman ne yaparız? Konuştuğumuzda tam olarak ne deriz? Kim, kiminle ve kimin için konuşuyor? Cümle veya diğer dil öğelerinden kapalılığı gidermemiz için neyi bilmemiz gerekir? Nasıl kastettiğimizden başka bir şeyi ifade edebiliyoruz? Hangi bir gaye için literal anlama güvenebilir miyiz? Dilin kullanımları nelerdir?³⁴

Edimbilimin ele alıp incelemeye çalıştığı hedeflerin ve görevlerinin en önemlileri bunlar ise, dili genel olarak ele alan dil edimbiliminin önemi nerede ortaya çıkmaktadır?

1-Dil Edimbiliminin Önemi: Dil edimbiliminin önemi, dille kurulan iletişim sürecinde (kullanım çerçevesinde dilin incelenmesinde) dilin farklı yönlerini (ulam, dizge, etimoloji...) birleştirip toplu bir şekilde dil temelinde onları incelemek suretiyle sözü söyleyeni (gönderen) bulunduğu durumla irtibatlı kılmada; söylemini

³² Mes'ut Sahravî, *et-Tedâvüliyye Inde Ulemai'l-'Arab*, s. 27.

³³ a.y.; Anne Reboul, Jacques Moeshchler, *et-Tedâvüliyye el-Yevm*, s. 71.

³⁴ Françoise Armengaud, *el-Mukarebetü't-Tedâvüliyye*, s. 11.

gerçekleştirirken halin gereklerini dikkate alıp onları kavramasını sağlamada ve böylece “lafızların anlamının, söz bağlamında, hitabın kazandığı bir değere dönüşmesinde”³⁵ tecelli eder.

Konuşan kişiyi manaya hakim kılan budur, dilin kendisi değil. Böylece bağlamı esas alıp gayesinin gerektirdiği dilin farklı yönlerini kullanarak anlama ve anlatma işlemlerinin gerçekleşmesini garantiye alır. Bu süreçte konuşan, gerçekleşen söylemin bağlamında önemli bir etkidir. Şekilci yapısalcılığın gözden kaçırdığı şey budur.

Dil edimbilimi, anlamla dilsel kullanım sürecinde ilgilenir. Bundan dolayı da “dilsel olanın kullanım bilimi” olarak nitelendirildi. Dili ele almada onu daha hassas ve güçlü kılan da budur. Ayrıca, “edimbilimin sözü zenginleştirmede ve söylenmeyen³⁶ şey hakkında yorum yapmada araya girme potansiyeli ve salahiyeti sayesinde sıradan dil delâletinin gönderimde bulunamayacağı ve ortaya koymayacağı farklı yorum imkânları sunar.”³⁷

Görüldüğü gibi edimbilimin önemi farklı metinleri incelerken önemli problemleri ortaya çıkaran çeşitli sorulara cevap verme çabasında fark edilir.

Ayrıca edimbilimin inceleme alanındaki büyüme ondan yararlanan alanların çoğalmasının neticesidir. Böylece edimbilim dil araştırmaları yanında araştırmacıların incelemelerinde istifade ettikleri ve sayesinde ciddi sonuçlar elde ettikleri, sadece dil edimbilimi ve onun anlamı ele alış biçiminde ortaya çıkan farklı fikir, düşünce ve

³⁵ Abdulhâdi b. Zâfir eş-Şehri, *Straticiyâtü'l-Hitab*, s. 22-23.

³⁶ Araştırmacı Abdülmelik Murtas, hakkında susulan şeyi “İllucoture” teriminin karşılığında kullandığı şeydir. Austin’in söz edimlerini: (actillocutoire (düzşöz edimi), formel fiil (الفعل الصيغي)); actillocutoire (edimsöz edimi), hakkında susulan (المسكوت عنه); act perlocutoire (etkisöz edimi), yüklü/doymuş fiil formu (فعل الصيغة المشبعة) şeklinde tercüme etmiştir. Bkz. Abdülmelik Murtas, *Tedâvüliyyetü'l-Lüğa Beyne'd-Delâle ve's-Siyak*, *Mecelletü'l-Lisâniyyat*, *Merkezü'l-Buhûsu'l-İlmiyye ve't-Tekniyye li Terkiyeti'l-Lüğeti'l-Arabiyye*, Cezair, Sayı 10, 2005, s. 73.

³⁷ ae. s. 65.

görüşlerin bilgisini içerir. Bu Arap kültürünün incelenmesinde faydalanılması gereken bir yöntemdir.

O halde “edimbilim, söylemi ve metnin biçimlerini söze dökülmüş olan lafzın (melfûz) gerçekleşme şartlarından başlayarak sözlü edimlerin belirli bir gayesinin bulunduğu durumu; dinleyicide meydana getirilebileceği etkilere ve bağlam şartlarına kadar sohbet, münakaşa (analitik tartışma), ima ve genel olarak da iletişimin incelenmesiyle ilgilenen metin dilbilim alanında büyük bir girişimdir.”³⁸

Dil edimbiliminin önemi dilsel bakıştan öte cümleyi aşip metnin o şekilde meydana gelmesine sebep olan bağlamsal ve duruma bağlı verilere, anlamının ve anlatmanın bir garantisi olarak ulaşmasında da görülür.

Dil edimbiliminin bu çıkarımından sonra anlarız ki bu yaklaşım, anlamı ve içeriğini ortaya çıkarmada sahip olduğu sistemler sayesinde Arap Belâgatı geleneğini incelemeye uygun bir giriş olabilir.

Edimbilimsel bu çıkarıma Arap Belâgatı ne ölçüde cevap verir?

2- Arap Belagatı: Dilcilere göre “belagat” terimi sözün fasih olmakla birlikte güzel olmasına ve kendisinden kastedileni (amacı) ifa etmesine işaret eder. Bu şu sözümüzden alınmıştır: بلغ الشيء منتهاه وأدرك أقصاه ((O) Şey sonucuna ve hedefine ulaştı.)

İnsanlardan belîğ olanı ise iç dünyasında var olanı bir ifade formunda oluşturup onu en kolay ve en güzel şekilde hedefi olan alıcıya iletendir.³⁹ Sözlüklere müracaat ettiğimizde aynı anlamı görürüz. Zira بلغ maddesinin kökü bir şeyin hedefine ve nihayetine

³⁸ Halife Bûcâdî, *fi'l-Lisâniyyât et-Tedâvüliyye*, s. 135.

³⁹ Abdulmelik Murtas, *Mukaddime fi Nazariyyeti'l-Belâge, Mutabe'ali Mefhûmi'l-Belâge ve Vazifeti'hâ, Mecelletü Cüzûr, en-Nâdi'l-Edebî es-Sekâfi, Cidde, Sayı:28, Cilt: 11, 2009, s. 217.*

ulaşması anlamları etrafında döner. “أبلغت الشيء إبلاغا وبلاغا، وبلغته تبليغا.”⁴⁰ ifadesini, bir şeyi hedefine, nihayetine ulaştırdığında kullanırsın.”⁴⁰

Ebu Hilâl el-Askerî de belâgatın etimolojik kökenine işarette bulunmuş ve belâgatın bu isimle anılmasının sebebinin, mananın dinleyenin gönlüne ulaşması ve böylece dinleyenin onu anlamasında görmüştür.⁴¹

O halde belâgatın anlamı genel olarak iki tarafın dikkate alınmasıyla yola koyulur:

Birincisi: Belîğ, sözü sunandır; ki bu sözün muhatapta etkili olması ve ulaşması istenen hedefe varması için belli özellikleri barındırması gerekir. İkinci taraf ise; hitabı karşılayandır. Bu hitabın istenen etkiyi yapması için söyleyen tarafından açık ve seçik bir mesaj şeklinde sunulur. Böylece, belâgatın iletişimi esas alan ve sağlam bir şekilde dilin nasıl kullanıldığını inceleyen, uygun olan dil öğelerini ve terkiplerini kullanmak suretiyle konuşanın amacını ve gayesini muhataba ulaştırma ve istenen etkiyi onda meydana getirmeyi garanti etmeye, sözün başarısını nihai anlamda sağlayacak bir şekilde, muhatabın halini dikkate almaya dayandığını görürüz.

Bundan dolayı Hatîb el-Kazvîni sözün belâgatını şöyle tanımlar: “Fasîh olmakla birlikte durumun gereğine uygun olmasıdır.”⁴² Çünkü belîğ bir kişi, sözünü irad ettiği kişinin fiziki ve psikolojik şartlarını dikkate alması gerekir.

Belâgatın ele aldığı ilk şey tebliğ/ ulaştırmadır. Daha sonra diğerinin nasıl etkilendiği, onun ikna edilmesi ve sözü irad edenin hedeflediği gayelerin açıklanması gelir. Bu da edimbilimin araştırma alanlarından. Bu araştırmalarda konuşan ve dinleyen arasında söz edimlerinin ve (pekiştirme, olumsuzluk, belirlilik, vur-

⁴⁰ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye Usûsuhu ve 'Ulûmuha ve Funûnuha, ve Suver min Tatbikâtiha*, Dârü'l-Kalem, Dımeşk, ed-Dârü's-Şâmiyye, Beyrut, I. Bsk., 1996, s. 128.

⁴¹ Ebu Hilâl el-Askerî, *es-Sına'ateyn*, s. 6.

⁴² Hatîb el-Kazvîni, *el-İzah fî 'Ulûmi'l-Belâğ*e, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, s. 11.

gu... gibi) öğelerinin kullanılması suretiyle gerçekleşen iletişimsel etkilenme, etkilenme gücü ve şiddetini inceler. Başarılı hitabın (beliğ sözün) şartlarını belirlemek de yine bu araştırmalardandır.

Belâgatın iletişim teorisi ve dil edimbilimiyle yakın bağları olduğu açıktır. O halde en özlü tarifıyla belâgat: “Sözün farklı yönlerinin araştırılması ya da kullanım esnasında dilin incelenmesidir. Belâgat, dili kullanımı esnasında bilmektir.”⁴³

Belâgat söze konuşandan, onun gayesinden ve beliğ olması için barındırması gereken şartlardan başlar. Daha sonra sözün hedefi olarak da dinleyene yönelir ve onun durumunu inceler. Aynı şekilde mesajla ilgilenir ve sıradan söylemlerden farklı olarak başarılı bir hitap olması için ona şartlar koyar. Sekkâkî şöyle der: “Belâgat, konuşanın anlamları eda edişinde bir seviyeye ulaşmasıdır. Tamamları gereğince oluşturulmak, çeşitli benzetme, mecaz ve kinayeleri kullanmak için bu seviyenin özel bir uzmanlık alanı vardır. Yine belâgatın en yüksek ve en alçak olmak üzere iki seviyesi; bunların arasında da tespiti güç mertebeleri vardır.”⁴⁴

Belâgatı tanımlarken Sekkâkî sözlerini daha dikkatli ve sağlam bir şekilde sarf etmek için mantıktan faydalanmıştır. Arap belâgatının edimbilimsel yönüne vurgu yapan bazı işaret ve özellikleri taşıyan bir dizi unsurları temel aldığını görürüz.

İlk olarak; konuşanın, hitap esnasında sözün öğelerine hakkını vermesini sağlayacak seviyeye ulaşması gerekir⁴⁵ ki böylece fasih bir dille Arapça metinlerde sabit olan nahiv, dilbilgisi, delâlet ve sözlük kurallarına bağlı kalsın. Böylece, kastettiği anlamı ifade ederken hatadan, anlam kapalılığından sakınır. Yine dildeki kelime ve cümlelerden (dilnin doğruluğu ve uygunluğu) fasih olanı seçer. İşte bu hususlar çağdaş dil edimbiliminde hesaba katılır ve dilin kullanımı sürecinde, bağlamda kapalı lafızlardan kaçınmak ve dinleyeni etkilemek için incelenir.

⁴³ Halife Bûcâdi, *fî'l-Lisâniyyât et-Tedâvüliyye*, s. 154.

⁴⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 526.

⁴⁵ Abdulmelik Murtas, *Mukaddime fî Nazariyyeti'l-Belâge*, s. 232.

O halde sözün üreticisi ve irad edicisi olması bakımından hem Arap belâgatında hem de dil edimibiliminde konuşanın bariz bir fonksiyonu vardır.⁴⁶ Sözü söyleyen, anlamın anlaşılması, delâletin ve kastın belirlenmesinde esastır. Çünkü o, sözündeki kasıt ve gerçekleşmesini istediği şeyler arasında bağ kurar.

İkinci olarak; belîğ bir konuşmacının teşbih ve türleri, mecaz, kinaye, istiare ve türleri gibi belâgat öğelerinden bir kısmını sözünde kullanması gerekir ki dinleyeni büyüleyip etkilerken aynı zamanda sözü de belîğ olsun. Bu suretle sözün sahibi sözünü irad ettiği şekliyle dinleyiciye ulaşmasını sağlar. Bu da her insanda bulunmaz. Sadece belîğ olanlarla sınırlıdır. Böyle olmasaydı her sözlü ifadede bulunan, belîğ ve edip olurdu. İşte belâgat, yüksek edebi iletişimi ve gerçekleşme şartlarını inceler daha sonra da onlara hükmeder.

Belâgatın sözle ilgili olan bu yönleri önemli edimibilimsel işaretlerindedir. Bunlarla önemli ölçüde edimibilimsel konular kastedilir. İşaret teorisi, münakaşa (analitik dil tartışmaları) ve söz edimlerinde gördüğümüz gibi. Belîğ sözlerde bu işaretler bulunduğundan dolayı, konuşanın sözlerinde mündemiç olan söz edimlerinde onun amacı ve gücü tespit edilebilir. Bu işaretler aynı zamanda sözü irad edenin istediği mahiyette dinleyene yönlendirilmiş söze dair işaretlerdir.

Üçüncü olarak; Belâgat üst ve alt olmak üzere iki seviyedir. Bu iki seviye arasında da Sekkâkî'nin işaret ettiği (teşbih, mecaz, istiare, kinaye, fasl, vasl, takdim, tehir...) belâgat öğelerini içeren mertebeler vardır. Bu öğelerin halin gereğince çok iyi kullanılması ve pekiştirilmesi ölçüsünde belâgat seviyesi yükselir veya düşer; çünkü her hale uygun söz vardır. Belâgatın ulaşabileceği en üst seviye de icâz mertebesidir.

⁴⁶ Halife Bücâdî, *fi'l-Lisâniyyât et-Tedâvüliyye*, s. 163.

Belâgat genel itibariyle dil edimbilimi araştırmaları arasında kabul edilen bir grup öğeyle ilgilenir, bunlar da sözde ve sözü irad edende olur. Bu öğeler:⁴⁷

- Dilin sağlamlığı ve doğruluğu, dilin bütün yönlerini bütün olarak ele alır ve kelimelerin hatalardan beri olmasını önemser.

- Sözü irad edenin kastettiği anlamın, kullandığı kelime ve cümlelerle mutabakat ve insicam içinde olması.

- Sözü irad edenin kendi içinde tutarlı olması.

Dinleyenlerin seviyelerini ve mevkilerini bilip sözün iradı esnasında buna dikkat edilmesini de bunlara katabiliriz.

Arap belâgatı ve dil edimbilimi anlamın farklı yönlerini inceliyor olmakla birlikte bu öğelerin bu iki bilim arasında ortak alanlar oluşturduğu açıktır. Son madde, “Sözü irad edenin konuştuğu bildirişim ortamında dilsel ifadelerin kabul edilir, başarılı ve uygun olması için gerekli şartlar.”⁴⁸ anlamına da gelir.

Görüldüğü üzere Arap belâgatı ve edimbilim, dili esas alıp onu özel bağlamlarda alıcıya uygulanan bir fiil aracı görmeleri bakımından ortaktırlar. Bu sebeple J. Leitch gibi günümüz bilim adamlarından belâgatla edimbilimi eşit görenler vardır. Leitch belâgatı, “Özünde bir edimbilimdir, çünkü konuşanla dinleyen arasında bir iletişim deneyimi.”⁴⁹ görür. Her ikisi de hitaptan önce, sözün iradı esnasında ve gerçekleştirildiğinde telaffuzu ve telaffuzda etkin olan unsurları ele alırlar. Belâgat ve edimbilim, “konuşanın iletişim işleminde kullandığı dilsel araçları, amacını ifade ederken belli öğeleri kullanmada etkin olan söz ve hâl bağlamı gibi du-

⁴⁷ Muhammed Kerim el-Kavvâz, *el-Belâge ve'n-Nakd, el-Mustalah ve'n-Neş'ev'e't-Teccid*, s. 16.

⁴⁸ Salah Fadl, *Belâgetü'l-Hitâb ve 'İlmi'n-Nass*, s. 31.

⁴⁹ ae.s. 121.

rum faktörlerini ve konuşanla dinleyen arasındaki ilişkinin söze ve sözün hedeflerine etkisini incelemede”⁵⁰ ortaktırlar.

Dilsel ifadenin farklı boyutlarının (ses, ulam, yapı, delâlet) incelenmesi, aralarında var olan ilişkilerin (dizim ve yorum) ve kullanım bağlamlarının araştırılmasıyla Arap belâgatının dil edimbili miyle bu yakınlaşması gerçekleşmiş oldu. Dolayısıyla belâgat dil ve dilin kullanımıyla ilgili her şeyle ilgilenir. Sanki sözel edimleri kapsayan bir bildirişim teorisini araştırır. Arap belâgatçılarının ve genel olarak da dilcilerinin araştırmaları dil ve dilin işlevi arasındaki bağı ortaya koyma gayretine odaklanmıştır. “Dilsel yapılar belli bildirişim gayelerini eda eden mesajlar olmaları nedeniyle bu araştırmalar yapı türlerinin her biriyle gerçekleşmesi beklenen gayenin arasındaki ilişkiyi gözlemeye yoğunlaştırılmıştır. Bu ilke gereğince takyid, tekîd, tahsis vb. pek çok işlev incelendi.”⁵¹

Belâgatın ve bütün Arap dili ilimlerinin hareket noktası, bir yönüyle dilin başarı durumlarıyla ilişki içinde dilin yapısal özelliklerini gözlemlemeye dayanan işlevsel edimsel bir dayanak iken diğer yünden de vaz olunma sebebi olan iletişimsel amaçları irdeler. “Takyid”, “tekîd” ve “tahsis” gibi Arap belâgatı ve dilbilgisinin incelediği fonksiyonlar aslında edimsel iş kabul edilir. Mesela “takyid”, sözü irad edenin onun sayesinde “konuşanın amacını ve isteğini açıkladığı”⁵² bir fonksiyondur. Cümlelerin çekirdeğini oluşturan öğelere ek olarak “tekîd”, sözü irad edenin muhataba ulaştırdığı uyarıdaki “içeriğin bir dalgınlık veya unutkanlık ürünü olmadığını haber verir.”⁵³ O halde tekîd, haberi pekiştirme ve sözü irad edenin maksadını açıklama aracıdır.

Arap belâgatının edimsel sorguya vereceği cevaba pratik bir örnek olarak haber çeşitlerine dönersek, belagat âlimlerimizin bu

⁵⁰ Jhon Brawn, G. Yule, *Tahlîlü'l-Hitâb*, trc. ve şrh., Muhammed Lütfi ez-Zelîti, Münir et-Terîkî, Kral Suud Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri, 1997, s. 32.

⁵¹ Ahmed el-Mütevekkil, *el-Lisâniyyatü'l-Vazîfiyye (Medhal Nazari)*, s. 84.

⁵² ae. s. 85.

⁵³ Ahmed el-Mütevekkil, *el-Lisâniyyatü'l-Vazîfiyye (Medhal Nazari)*, s. 85.

konuda Ebu İshak Kindi ve Ebu'l-'Abbas Müberrid'in rivayetini ele aldıklarını görürüz. Bu âlimlerden birincisi Arapların sözünde haşvin olduğu, bunun da عبد الله قائم ifadesi sonra إنَّ عبد الله قائم sözünde, yine إنَّ عبد الله لقائم sözünde de haşvin ortaya çıktığı kanaatindedir. Ona göre mana hepsinde aynıdır. Müberrid ise bu cümlelerdeki anlamların sözü irad edenin kastına ve durumuna göre değişeceği cevabını vermiştir. Birinci cümlede Abdullah'ın ayakta olduğundan haber verme vardır. İkinci örnek إنَّ عبد الله قائم ise sözüne şüpheyle bakıp soru sorana cevaptır. Üçüncü örnek إنَّ عبد الله لقائم ise inkâr edenin inkârına bir cevaptır.

Bu kalem kavgası, sözdeki hüküm ve sohbet tasavvurunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki Kindi'nin sorusu, sözden sadece ayakta olmanın Abdullah'a nispetinin tasvir edildiği yargısal anlamı anladığını ve bundan dolayı sözde haşvin olduğu kanaatine vardığına işaret eder. Çünkü cümlede ifa edilmesi yönüyle kastedilen anlama bakılmazsa ifade edilen hüküm tektir.

Günümüzün edimsel ifadesiyle diyebiliriz ki: Kindi'nin haşiv gördüğü sohbet tasavvuru, üç cümlenin durum gereği ve sözün içerdiği maksada göre her seferinde seviyesi değişen bir haber teşekkül etmesidir. Lafızdaki her değişim anlamdaki bir değişimin habercisidir. Austin'in ölçütleriyle, bu yapılar farklı başarılı fiiller gerçekleştiren ancak tek bir hükmü ifade eden, sözü irad edenin gayesine ve duruma uygun lafzi edimler kabul edilir. Burada dinleyen durumuna ve sözü kabul etme derecesine göre söz pekiştirilmiş olur. Bu da Arap belâgatında haber çeşitleri (ibtidâi, talebî, inkârî) olarak bilinen şeydir.

İlk (ibtidâi) haber, muhatabın zihninde sözün içeriğiyle ilgili bir hükmün bulunmadığı zaman muhataba sunulur. Bundan dolayı bu durumda sözde pekiştirme edatları bulunmaz. İsteğe bağlı (talebî) haber ise, sözün içerdiği hüküm hususunda zihninde şüpheleri olan, tereddütlü muhataba sunulur. Bu durumda bilgiye ve hakikatin açıklanmasına ihtiyacı vardır. Bundan dolayı ona söylenen söz bir tekîd edatıyla pekiştirilir. Yadsınan (inkârî) haber de, sözün içerdiği hükmü reddeden ve ondan farklı bir yargıyı kabul eden muhataba sunulur. Bundan dolayı ona söylenen sözün, bir-

den çok tekdî edatıyla pekiştirilmesi gerekir. Searle'nin ifadesiyle, sözü irad edenin söz ediminde mündemiç bulunan vurgu derecesini artırması gerekir. Böylece sözle amaçlanan hedef garanti edilmiş olur.

Görüldüğü üzere Arap belâgatı araştırmaları haber türlerini aslında edimbilimsel bir şekilde ele almıştır. Bu inceleme sürecinde anlamın ortaya konması ve genel olarak sözün başarısının garantiye alınması için sözü irad edenin ve dinleyeninin durumu, aralarındaki iletişim durumu dikkate alınmıştır.

Bütün bunlar Arap belâgatını,⁵⁴ edimbilimsel yaklaşımla, onun işlevsel ve edimbilimsel özelliklerini ve yönlerini keşfetmek suretiyle ona statüsünü iade edecek zengin bir altyapı kaynağı ve Arap edimbilimi tasavvurunun kaynaklarından biri yapar.

Arap belâgatı cümleyle değil de metinle irtibatlı olup, dini bir kimlikle gelişirken Kur'an metniyle irtibat kurmuştur. Ayrıca Kur'an'da dilsel tasvir, metni olgun bir söz kabul edip ele aldığı ölçüde, dilin gerçekleşme şartlarından kopuk ve cümle odaklı değildir. Bu da Arapçanın diğer ilimlerine (Nahiv, Usul, Tefsir) uygun olandır. Belâgat halâ Kur'an metnini anlama amacıyla tahlil etmeye devam etmektedir. Bunun sonucunda "dilsel tahlillerin yoğunlaştığı veriler, dilin gerçekleşme şartlarından kopuk tekil cümleler değildir, bunlar birbiriyle bağlantılı tam bir söz olduğu."⁵⁵ sonucu çıkacaktır.

⁵⁴ Arap mirasında edimbilimsel düşünce kaynaklarından belâgattan başka; nahiv ilmi, tenkid, hitabet, felsefe, yapıyla işlevi arasında bağlantı kurmak ve edimbilimsel nahiv ve belâgat fonksiyonlarını incelemek suretiyle büyük katkı sağlayan usul ilmi gibi ilimler mevcuttur. Bundan dolayı araştırmacı Muhammet Suveyriti şöyle der: "Müslüman nahiv, felsefe, belâgat âlimleri ve düşünürler edimbilimsel yöntemi olguları ve farklı bağlantıları tahlil etmede bilinçli bir şekilde kullanmışlardır." Muhammet Suveyriti: *en-Nahvu'l-'Arabî Mine'l-Mustalah İle'l-Mefâhim, Takrîb Tevlîdî Uslûbî Tedâvülî*, Doğu Afrika, Fas, 2007, s. 140.

⁵⁵ Ahmed el-Mütevekkil, *el-Lisâniyyatü'l-Vazîfiyye*, s. 35; Bu konuda bkz. 'Abdulcelîl Nâzım, *el-Belâğetiye's-Sulta fî'l-Mağrib*, s. 117.

Arap belâgatının ele aldığı icâz meselesi de belâgatçıların eserlerinde haddi zatında metinsel bir sunumdur. Sekkâki'nin "Miftâhu'l-'Ulûm" eseri bunlardan biridir. Zira icâz metinde gizlidir. "İcâz, metnin özelliği olup metnin formu da iç içe ilişkilerle süregiden cümlelerdir."⁵⁶ Belâgat sonsuz bir metnin (Kur'ân) icâzını araştırıyor ve bir biriyle bağlantılı eksiksiz bir sözü olduğu anlamına gelen tefsirinin tasvirini yapıyor. Böylece cümle sınırını ve sözcüğü anlamdan koparan problemleri aşıp bir bütün olarak metnin icâzını incelemek suretiyle sözcük ve anlamı birleştirir.

O halde belâgat âlimlerimiz bağlam içinde⁵⁷ ve ayrıca metin içinde anlamın etkisini araştırmışlar. Bu uğurda çağdaş edimbilimin konularından kabul edilen belli başlı ilke ve işlevleri irdelemişlerdir. Bunların en önemlileri:

- Yapı ve işlevin bağlantı alanlarının incelenmesi.
- Arap dilinin bir iletişim aracı olmakla birlikte bunun yanında, amaçların ve ifade açısından uygunluk değeri olan anlamların ifade edildiği bir araç olarak incelenmesi.
- Her duruma uygun bir sözün olduğu ilkesini benimsemeleri.
- Hitap öğelerini önemsemeleri: Sözü irad eden ve amacı, dinleyen ve durumu, söz ve niteliği ve bütün bunları kuşatan şartlar.
- Üslup ve üsluplarla hedeflenen gayeleri incelemeleri. Bunların hakiki delâletten durumun gerektirdiği diğer delâlet türlerine inti-

⁵⁶ 'Abdulcelil Nâzım, *el-Belâğetiye's-Sulta fi'l-Mağrib*, s. 117.

⁵⁷ Araştırmacı Münzir 'Ayyaşî bu konuda şöyle der: "Sekkâki'nin Miftahu'l-'Ulûm eserini ele aldığımızda bölümlerini gerek açıklama gerekse üretkenlik açısından metin incelemelerine uygun olarak tertip ettiğini ve lafzın anlamla ilişkisini metin-parça veya metin ve metni oluşturan unsurlar bağlamında incelediğini görürüz. Sekkâki'den başka bu metodu benimseyenler vardır. Onların kapsayıcı bütüncül bir bakışla asılları bırakıp fûrula; küllileri bırakıp cüzlerle yetinmeyen bir bakışın sahibi olmaları buna işaret etmektedir. Bundan dolayı onların "İstidlâl İlmi", "Sözün Yapılarını İnceleme İlmi" gibi ilimler yanında başka ilimler de inşa ettiklerini görmekteyiz. Bu ilimler arasında metindilbilimi olduğu gibi cümledilbilimi de vardır. Kullandıkları tanımları onların kapsayıcı bakışlarına delildir." Münzir 'Ayyaşî, *el-Kitâbetü's-Sâniye ve Fâtihatü'l-Mut'a, el-Merkezü's-Sekâfi el-'Arabî, Dârü'l-Beyza*, 1. Bsk., 1998, s. 113-114.

kali. Özellikle Arap dili “sözü irad edenin sözüne katmak isteyeceği takdir, soru, temenni, ihbar, olumsuzluk, isbat, talep, terecci gibi edat ve kalıp kümesini kapsıyor olması. Arap alimlerin özellikle de anlambilimi inceleyen belâgatçıların sözün bünyesinde bulunan potansiyelle ilgilenip belirli bir halin gereğine ve kurala uygun olarak “sözün durumun gereğine uymasıyla”⁵⁸bu potansiyeli sınırlamalarını gerektirmişti.

- Tahziz (teşvik), takyid, tekîd gibi bir grup nahiv işlevlerini edimbilimsel işlevsel açıdan incelemeleri.

Arap belâgatı ve dil edibilimi Arap belâgatını edibilime metodik açıdan yaklaştıracak pek çok konuda kesişirler. Bu metotta aralarında yakınlık bağları ve araştırmalarında aralarındaki münasebet sebebiyle bu yakınlık dilsel yeni bir oluşuma ihtiyaç duymaz.

Arap Dili ve Mirasına Edimbilimsel Yaklaşımın Değeri

Dil edibiliminin bünyesinde barındırdığı belirlenmiş kurallar ve çeşitli tahlil uygulamaları dikkate alındığında pek çok bilgi sahasından faydalandığından bildirişim ve etkileşim özelliklerinden her birini tasvir etmektedir. Bu esasların Arapçaya tatbiki Mes’ut Sahrâvî’nin de belirttiği gibi “Arapçanın tasvir kabiliyetine, özelliklerinin gözlemlenmesine ve bildirişimine has iletişimsel olgularının açıklanmasına katkı sağlayacağı gibi bilim adamlarının ilmi incelemelerde bunu kullanması şerefli âlimlerin sarf ettiği büyük gayretlerin ortaya konması ve değerinin bilinmesine de katkı sağlayacağı inancındayız.”⁵⁹ Bunun yanı sıra miras kalan metinlere edimbilimsel yaklaşım, onlarda var olan canlı yönlerinin aydınlığa kavuşturulması ve canlılıklarının çağdaş dil araştırmaları verilerine uygun olarak tekrar iadesi sağlanmış olur. Böylece bize şunları garanti eder:

⁵⁸ Bkz. Mes’ud Sahrâvî: *et-Tedâvüliyye Inde Ulemâi'l-'Arab*, s. 6; Tâlib Seyyid Hâşim et-Tabtabâî, *Nazariyyetü'l-'Ef'al el-Kelamiyye Beyne Felsefeti'l-Lüğâ el-Mu'asırîn ve'l-Belâğiyîn el-'Arab*, Matbû'âtü Câmî'iyyeti'l-Kuveyt, 1994, s. 2.

⁵⁹ Mes’ud Sahrâvî: *et-Tedâvüliyye Inde Ulemâi'l-'Arab*, s. 6.

İlk olarak: Batı kökenli terimlerin Arapçaya tercümesinde uygun bilimsel, sanatsal terimler ortaya çıkar. Böylelikle dilimiz terimleri bakımından düzenli ve yeknesak olur.

İkinci olarak: Bilim adamlarımızın ulaştığı ve dil bilimlerinin gelişmesine yardımcı olacak tarihi sonuçların ortaya konması.

Üçüncü olarak: Belâgat âlimlerimizin ve diğerlerinin çalışmalarını objektif bir şekilde değerlendirecek çağdaş bir dille yeniden ortaya koymak. Şartlar elverdiğinde onların çalışmalarının, icat edilen çalışmalardaki örnekliliğin tespit edilmesi.⁶⁰

Dil edimbiliminden istifade edilen şey, Arap belâgat metinlerinin keşfine yardımcı olacak öğeleridir. Bunun yanında çağdaş dilbilim teorileriyle ne ölçüde yarışabileceği ve bazısıyla ilişkisinin boyutuna göz atmak. Özellikle “Ahmet el-Mütevekkil’in dediği gibi, farklı dilbilimlerinin arkasında yatan bakışın edimbilimsel bakış”⁶¹ olduğunu bildiğimizde açık bir şekilde belâgatın edimbilime yaklaşımına katkı sağlayacaktır. Ayrıca edimbilim, çağdaş edimbilimsel teorilerle veri alış verişine uygundur.

Edimbilim genel itibariyle Arap dil mirasını önemli dilsel ve kognitif boyutlarla genel olarak zenginleştirmesi ve objektif bir şekilde kuvvetlendirmesi mümkün bir kaynak kabul edilir. “Kendini diğer kültürel alanlardan ayırt edecek edimsel bir temele dayanmadığı ve terk edilmesi bu kültürel faaliyetin zarar görmesine sebep vereceği belirli kurallara bağlanmadığı sürece kültürel faaliyetlerin sağlamaştırılması mümkün değildir.”⁶²

Arap Belâgatı Kuran, Hadis, Şiir ve Hitabet gibi çeşitli söylemleri incelerken bilimsel ve iletişimsel öğelere (konuşan, dinleyen, ileti, hal, kaynak ve iletişim kanalı) tanımlar ortaya koymayı önclemiştir. Bu tanımlar çerçevesinde sözün gayeleri, sözü dinleyen durumları, dinleyene anlamı ulaştıran başarılı hitap şartları ve bu

⁶⁰ Tâlib Seyyid Hâşim et-Tabtabâi, *Nazariyyetü'l-Ef'al el-Kelamiyye Beyne Felsefetü'l-Lüğa el-Mu'asırin ve'l-Belâğiyin el-'Arab*, s. giriş.

⁶¹ Ahmed el-Mütevekkil, *el-Vezâifü't-Tedâvüliyye fi'l-Lüğa'l-'Arabiyye*, s. 10.

⁶² Taha Abdurrahman, *Tecdîdü'l-Menhec fi Takvîmi't-Türâs*, s. 16, s. 243.

durumda etkin olan, Arap belâgatına önemli edimbilimsel ve dilsel boyutlar kazandıran, çağdaş söz incelemeleri verileriyle birlikte kognitif iletişimi sağlayan dilsel ve dilsel olmayan işaretçilerin tanımıyla ilgilenilmiştir.